

SEBASTIAN BIAŁY

Uniwersytet Wrocławski
<https://orcid.org/0000-0001-7911-0365>
302209@uwr.edu.pl

Zadania administracji publicznej w zakresie polityki społecznej wobec osób starszych – wybrane zagadnienia

Tasks of public administration in terms of social policy towards older people – selected issues

Abstract: The article deals with the implementation of social policy tasks by public administration. It analyses the notion of an elderly person in law and non-legal sciences, the notion and principles of social policy towards the elderly and the provisions of the Act on Social Welfare and the Acts conducting a special mode of action due to the COVID-19 pandemic and the aggression of the Russian Federation against Ukraine. Specific forms of local social policy towards the elderly are also identified and discussed. The publication aims to formulate conclusions about the existing legal status in this area.

Keywords: public administration, social assistance, elderly, local government units, social policy

Wprowadzenie

Polskie społeczeństwo od kilku lat jest charakteryzowane jako starzejące się. Wynika to z danych demograficznych¹. Przyczyną tego zjawiska jest chociażby wydłużanie się ludzkiego życia, postęp cywilizacyjny czy też znaczna poprawa warunków i jakości życia na świecie. Wzrost liczby osób starszych wymusił na ustawodawcy podjęcie stosownych działań wspierających osoby należące do tej grupy społecznej w zakresie ochrony zdrowia, spraw finansowych czy świadczeń. Należy pamiętać, że nie każda z tych osób może liczyć na wsparcie ze strony rodziny lub przyjaciół. Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie pojęcia osoby starszej w prawie i naukach prawnych, pojęcia i zasad polityki społecznej wobec osób starszych, a także wyodrębnienie i analiza wybranych form wspierania osób starszych przez organy administracji publicznej.

1. Pojęcie osoby starszej

Starość stanowi jeden z etapów życia człowieka. Analizując zarówno pojęcia starości oraz osoby starszej, można zauważyć, że w literaturze są one niedoprecyzowane i nie-

¹ Zob. Raport Głównego Urzędu Statystycznego „Sytuacja osób starszych w Polsce w 2020 r.”, Warszawa-Białystok 2021, s. 13, https://stat.gov.pl/download/gfx/portalinformacyjny/pl/defaultaktualnosci/6002/2/3/1/sytuacja_osob_starszych_w_polsce_w_2020_r.pdf [dostęp: 17.03.2022].

jednoznaczne². W praktyce zaliczenie jednostki do grupy osób starszych opiera się na umownych granicach wiekowych³. Starość często jest utożsamiana z momentem przejścia na emeryturę, co obecnie następuje pomiędzy 60. a 65. rokiem życia⁴. Warto w tym miejscu porównać definicje osób starszych, które funkcjonują w obrocie prawnym oraz w dokumentach wybranych organizacji światowych. Pojęcie osoby starszej zostało zdefiniowane w treści art. 4 ustawy o osobach starszych⁵. Ustawodawca definiuje osobę starszą jako tę, która ukończyła 60. rok życia. Podobnie osoba starsza jest rozumiana przez Organizację Narodów Zjednoczonych (ONZ)⁶ oraz Światową Organizację Zdrowia (World Health Organization, WHO)⁷. Odmienne jednak jest pojmowana osoba starsza w raportach Europejskiego Komitetu Spraw Społecznych, według których osoba w podeszłym wieku to taka, która osiągnęła w krajach członkowskich wiek emerytalny na podstawie przepisów prawa zabezpieczenia społecznego. Starość można podzielić na trzy etapy:

- 1) od 60. do 75. roku życia – wiek podeszły (tzw. wczesna starość)
- 2) od 75. do 90. roku życia – wiek starczy (tzw. późna starość)
- 3) od 90. roku życia i powyżej – wiek sędziwy (tzw. długowieczność).

W ustawie o pomocy społecznej⁸ nie zostały zdefiniowane pojęcia osoby starszej oraz starości. Ustawodawca w art. 37 u.p.s. posługuje się definicją osoby niezdolnej do pracy z powodu wieku⁹. Przez to pojęcie należy rozumieć osobę, która osiągnęła wiek emerytalny określony w treści art. 24 ust. 1a i 1b oraz w art. 27 ust. 2 i 3 ustawy o emeryturach i rentach z Funduszu Ubezpieczeń Społecznych¹⁰.

Należy mieć na uwadze, że przedstawione kryteria wiekowe mogą się zmieniać z biegiem czasu, ponieważ z każdą kolejną dekadą życie ludzkie zmienia się i wydłuża¹¹. Wynika to z postępu medycznego, profilaktyki zdrowotnej, nowoczesnego systemu opieki zdrowotnej czy też nowych technologii przedłużających i ułatwiających ludzkie życie¹². Każdy z tych elementów przekłada się na zmiany

² S. Steuden, *Psychologia starzenia się i starości*, Warszawa 2011, s. 18.

³ A. Malarewicz-Jakubów, *Wsparcie prawne osób starszych*, Warszawa 2017, Lex/el.

⁴ Zob. P. Białobrzeska, *Przemoc wobec osób starszych – skala zjawiska*, [w:] A. Baranowska, E. Kościńska, K.M. Wasilewska-Ostrowska (red.), *Społeczny wymiar życia i aktywności osób starszych*, Toruń 2013, s. 137.

⁵ Ustawa z dnia 11 września 2015 r. o osobach starszych (Dz.U., poz. 1705).

⁶ Raport Sekretarza Generalnego ONZ przedstawiony Zgromadzeniu Ogólnemu dnia 22 listopada 2011 r. na jego 66. sesji – Social development: follow-up to the International Year of Older Persons: Second World Assembly on Ageing, A/66/150, pkt 3-4, s. 3.

⁷ Zob. E. Kramkowska, *Człowiek stary jako ofiara przemocy w rodzinie*, Gdańsk 2016, s. 26; J. Maćkiewicz, *Osoby starsze jako ofiary przemocy domowej. Ujęcie wiktymologiczne*, Kraków 2015, s. 35.

⁸ Ustawa z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej (t.j. Dz.U. z 2021 r., poz. 2268 z późn. zm.), dalej: u.p.s.

⁹ D. Cendrowicz, *Sytuacja administracyjnoprawna adresata świadczeń z zakresu pomocy społecznej*, Wrocław 2017, s. 148.

¹⁰ Ustawa z dnia 17 grudnia 1998 r. o emeryturach i rentach z Funduszu Ubezpieczeń Społecznych (t.j. Dz.U. z 2022 r., poz. 504).

¹¹ D.J. Levinson, *A Conception of Adult Development*, „American Psychologist” 1986, nr 1, s. 3-13.

¹² J. Podgórska-Rykała, *Rola samorządów w kreowaniu i wdrażaniu polityki senioralnej – przykład miasta Sosnowca*, „Samorząd Terytorialny” 2018, nr 1-2, s. 139-149.

w stosunkach społecznych. Niemniej jednak podkreśla się, że ostatnimi czasy ogół ludzi starszych jest w dużym stopniu zróżnicowany pod względem stanu zdrowia, aktywności psychofizycznej czy też sytuacji życiowej i społeczno-ekonomicznej. W literaturze wskazuje się na fakt, iż wydłużająca się średnia długość życia i starzejąca się populacja w niedalekiej przyszłości spowodują obciążenie, którego państwa nie będą w stanie udźwignąć¹³. Stwierdzenie to można uzasadnić tym, że liczba osób w wieku produkcyjnym systematycznie spada, co ma bezpośredni wpływ na koniunkturę gospodarczą i konkurencyjność wielu regionów Europy. Istotne znaczenie mają dane statystyczne wskazujące na udział osób w wieku 60 lat i więcej w liczbie ludności ogółem¹⁴. Oprócz powyższych, należy mieć na uwadze, że osoba niezdolna do pracy z powodu wieku, może nie mieć zdolności do samodzielnego zaspokajania swoich potrzeb. „Powód wieku” stanowi zatem jedną z przesłanek do ubiegania się o przyznanie świadczeń z zakresu pomocy społecznej¹⁵. Na potrzeby niniejszego artykułu za osobę starszą uznaje się taką osobę, która osiągnęła 60. rok życia.

2. Pojęcie i zasady polityki społecznej wobec osób starszych

2.1. Uwagi ogólne

Polityka społeczna wobec osób starszych w literaturze jest rozważana w dwóch aspektach:

- 1) polityce wobec starości (zwanej również polityką starości)
- 2) polityce wobec osób starszych.

Wydaje się, że powyższe polityki są zbieżne. Dokonując ich analizy, zauważalna jest chociażby różnica w przedmiocie badań. Pierwszy ze wspomnianych terminów bada starość jako fazę życia, natomiast drugi z nich skupia się na grupie ludzi, która przekroczyła granicę starości. W doktrynie zwraca się uwagę na konsekwencje wydłużania się życia. Jest nią dłuższy średni czas pozostawania w fazie starości. Polityka wobec starości powinna być ujmowana perspektywicznie, bowiem często decydują o niej wcześniejsze nakłady¹⁶. Długotrwały charakter omawianej polityki wymaga dokładnego określenia celów, które ma ona realizować.

¹³ S. Cunningham, *Demograficzna „bomba zegarowa” czy „apokaliptyczna demografia”? Wielka debata o przyszłości emerytur*, [w:] M. Lavalette, A. Pratt (red.), *Polityka społeczna. Teorie, pojęcia, problemy*, Warszawa 2010, s. 276.

¹⁴ Zob. Raport Głównego Urzędu Statystycznego „Sytuacja...”, s. 13.

¹⁵ S. Nitecki, *Rodzaje świadczeń przysługujących osobom starszym w systemie pomocy społecznej*, [w:] A. Wilk, M. Gołowkin-Hudała (red.), *Prawne aspekty starości*, Warszawa 2014, s. 16.

¹⁶ A. Tymowski, *Polityka starości*, „Człowiek i Światopogląd” 1987, nr 9, s. 28 i n.

2.2. Pojęcie polityki społecznej wobec osób starszych

Polityka wobec starości jest określana mianem polityki społecznej, ponieważ skupia się na¹⁷:

- 1) wspomaganiu jednostek w obchodzeniu się z kryzysami rozwojowymi i sytuacjami charakterystycznymi dla tej fazy życia
- 2) zapewnianiu starości równoprawnej pozycji z innymi fazami życia
- 3) kształtowaniu pozytywnego obrazu starości w świadomości społecznej.

Tak definiowana polityka wobec problemu starości tworzy jeden z elementów polityki społecznej, który ma na celu zapewnienie członkom społeczeństwa warunków do pełnego i optymalnego przeżywania kolejnych etapów cyklu życia oraz zagwarantowanie pomocy w sytuacjach kryzysowych.

Korelatywnie związaną z poprzednio wspomnianą polityką jest polityka wobec osób starszych. Warto w tym miejscu podkreślić, że w Polsce nie wprowadzono jej jednolitej definicji. Wynika to ze różnicowanych stanowisk odnoszących się do jej zakresu podmiotowego i przedmiotowego. Celem polityki wobec osób starszych jest próba utworzenia warunków, które zaspokoją podstawowe potrzeby ludzi starszych oraz ukształtują odpowiednie relacje pomiędzy młodszym a starszym pokoleniem, mające zastosowanie od teraźniejszości do dalszej przyszłości. Do jej zadań zalicza się również¹⁸:

- 1) uniezależnienie osób starszych od młodszych
- 2) zapobieganie marginalizacji ludzi starszych
- 3) kształtowanie stosunków solidarności międzypokoleniowej.

Próba rozwiązania problemów ludzi starszych oraz zapobieganie im stanowi zatem główny cel polityki wobec osób starszych. Jej realizacja opiera się na działaniach pomagających zaspokoić potrzeby podmiotom, do których polityka ta jest zwrócona, za pomocą środków własnych. Zastrzega się, że w niektórych sytuacjach osoby te mogą zwrócić się o pomoc¹⁹.

Warto zwrócić uwagę, że w literaturze podkreśla się, iż jakość życia ludzi starszych zależy od wielu czynników, m.in. ich samodzielności, sytuacji materialnej, równouprawnienia seniorów oraz poszanowania ich podmiotowości. Wskazuje to na konieczność zgodności polityki wobec osób starszych z ogólnymi celami polityki społecznej²⁰. Jak wskazuje L. Frąckiewicz, do tych celów zalicza się²¹:

- 1) powszechność szeroko pojętego dobrobytu
- 2) rozwijanie takich form życia społecznego, które ułatwiają rozwój nie tylko jednostkom, lecz całym zbiorowościom.

¹⁷ B. Szatur-Jaworska, *Ludzie starzy i starość w polityce społecznej*, Warszawa 2000, s. 120.

¹⁸ Ibidem, s. 119.

¹⁹ B. Szatur-Jaworska, *Společna kwestia ludzi starszych*, [w:] B. Rysz-Kowalczyk (red.), *Společne kwestie starości*, Warszawa 1991, s. 7-31.

²⁰ L. Frąckiewicz, *Karta praw człowieka starego*, Warszawa 1985, s. 158.

²¹ Ibidem, s. 158.

Politykę wobec osób starszych definiuje się również jako system działań skierowanych do osób w wieku poprodukcyjnym oraz ich rodzin. Celem tych działań jest wszechstronna kompensacja zmniejszających się możliwości samodzielnego zaspokojenia własnych potrzeb oraz integralność z lokalnym społeczeństwem²². Z tego wynika, iż umożliwienie osobom starszym samodzielnego życia oraz zapewnienie im stabilnej i ważnej pozycji w strukturze lokalnej można również zaliczyć do celów polityki społecznej.

Definicja polityki wobec osób starszych została również zawarta w uchwale Rady Ministrów w sprawie polityki społecznej wobec osób starszych: Bezpieczeństwo – Uczestnictwo – Solidarność²³. W świetle tego dokumentu omawianą politykę należy rozumieć jako celowe, długotrwałe i systemowe oddziaływanie państwa oraz innych podmiotów publicznych i niepublicznych na kształtowanie warunków prawnych, ekonomicznych oraz społecznych w celu tworzenia osobom starszym korzystnej dla nich sytuacji życiowej, dostosowanej do zmieniających się wraz z wiekiem potrzeb społecznych, ekonomicznych oraz opieki i ochrony zdrowia w każdym okresie życia osoby w starszym wieku²⁴.

2.3. Zasady polityki społecznej wobec osób starszych

Zasady polityki społecznej wobec osób starszych wynikają przede wszystkim z systemu wartości charakterystycznego dla doktryny polityki społecznej²⁵. Do najważniejszych zasad polityki wobec osób starszych należą²⁶:

- 1) subsydiarność
- 2) kompleksowość oceny potrzeb
- 3) lokalność.

Zasada subsydiarności opiera się na udzielaniu przez instytucje społeczne wsparcia tym jednostkom, które nie są w stanie zaspokoić samodzielnie swoich potrzeb. Warto podkreślić, że pierwszym podmiotem, na którym ciąży obowiązek wsparcia, jest rodzina. Warunkami *sine qua non* wypełnienia tego obowiązku jest istnienie tej rodziny oraz możliwość udzielenia przez nią wsparcia finansowego i organizacyjnego. Jeżeli jednak dochodzi do sytuacji, w której rodzina nie może zapewnić odpowiedniej pomocy osobie starszej, obowiązek ten przechodzi na instytucje pań-

²² P. Błędowski, *Samodzielność osób starszych jako zadanie polityki społecznej*, „Gerontologia Polska” 1998, nr 6, s. 49-54.

²³ Uchwała nr 161 Rady Ministrów z dnia 26 października 2018 r. w sprawie przyjęcia dokumentu Polityka społeczna wobec osób starszych 2030. Bezpieczeństwo – Uczestnictwo – Solidarność (M.P. 2018, poz. 1169).

²⁴ Ibidem, s. 10.

²⁵ B. Rysz-Kowalczyk, *Leksykon polityki społecznej*, Warszawa 2002, s. 139-140.

²⁶ Z. Szweda-Lewandowska, *Polityka społeczna wobec starości i osób starszych*, [w:] P. Szukalski, Z. Szweda-Lewandowska (red.), *Elementy gerontologii społecznej. Skrypt dla studentów Podyplomowego Studium Gerontologii Społecznej UŁ*, Łódź 2011, s. 114.

stwowe oraz organizacje społeczne²⁷. W pierwszej kolejności taka osoba powinna być wspomagana przez najbliższe instytucje, tj. lokalne organizacje pozarządowe lub wspólnoty wyznaniowe. Udział państwa pojawia się w tej sytuacji jako ostatni. Realizacja zasady subsydiarności wymaga ukształtowania odpowiednich warunków umożliwiających zapewnienie wsparcia osobie potrzebującej²⁸. Subsydiarność, występująca w polityce wobec osób starszych, oznacza przesunięcie zadań na poziom podmiotów regionalnych i lokalnych zajmujących się sprawami socjalnymi. Wiąże się to z poglądem, że działania na szczeblu lokalnym, które służą rozwiązaniu problemów społecznych, są lepiej oceniane niż program opiekuńczy państw. Działania te skupiają się również na rozwijaniu solidarności społecznej przy wykorzystaniu sektora obywatelskiego²⁹.

Zasada kompleksowości oceny potrzeb wskazuje na konieczność przeprowadzenia analizy sytuacji lokalnej społeczności na podstawie kryterium stanu zdrowia oraz warunków życiowo-rodzinnych. Diagnoza wynikająca z tych analiz winna zawierać ocenę sytuacji w zakresie potrzeb danej społeczności oraz wskazywać na możliwość zaspokojenia jej potrzeb w ramach istniejącej infrastruktury³⁰. Sposób sporządzania i dokonywania wspomnianych analiz powinien opierać się na szczegółowości. Jej uzyskanie jest możliwe przy zastosowaniu indywidualnego podejścia do osób starszych, chociażby przez wyodrębnienie grupy mieszkańców, którzy wykazują podobne cechy społeczne i demograficzne³¹.

Zasada lokalności w polityce społecznej wobec ludzi starszych wywodzi się z zasady subsydiarności³². Lokalność umożliwia lepszą realizację ogólnych celów polityki społecznej wobec osób starszych. Warto w tym miejscu przytoczyć słowa P. Błędowskiego, który definiuje lokalną politykę społeczną jako „różne przejawy aktywności na ich [osób starszych – S.B.] rzecz, realizowane na terenie działania samorządu terytorialnego w ramach jego zadań zleconych i własnych oraz lokalnych inicjatyw³³.

Należy podkreślić, że potrzeby osób starszych różnią się w zależności od wieku, stanu zdrowia oraz ich sytuacji rodzinnej. Zróżnicowanie to wynika również z regionu kraju oraz otaczającego środowiska. Niemniej jednak wszystkie potrzeby są zaspokajane w środowisku lokalnym przy udziale najbliższego otoczenia oraz organizacji pozarządowych i instytucji samorządowych.

²⁷ Ibidem.

²⁸ Ibidem.

²⁹ Ibidem.

³⁰ P. Błędowski, *Lokalna polityka społeczna ludzi starszych*, Warszawa 2002, s. 177.

³¹ Ibidem, s. 177.

³² Z. Szweđa-Lewandowska, *Polityka społeczna...*, op. cit., s. 114.

³³ P. Błędowski, *Lokalna...*, s. 177.

3. Formy realizacji polityki społecznej na rzecz osób starszych przez administrację publiczną

3.1. Uwagi wstępne

Ustawodawca w u.p.s. dokonał klasyfikacji świadczeń pomocy społecznej, wyróżniając dwie kategorie: świadczenia pieniężne i niepieniężne. Wynika to z treści art. 36 u.p.s. Normodawca w tym miejscu wskazuje, że do pierwszej kategorii świadczeń należą wszelkiego rodzaju zasiłki, tj. zasiłek stały, okresowy, celowy i specjalny celowy. Do drugiej kategorii świadczeń zalicza się świadczenia rzeczowe oraz usługi w postaci pomocy środowiskowej i instytucjonalnej. Dodatkowo świadczenia niepieniężne to także zapewnienie posiłku, schronienia czy też zorganizowanie pogrzebu. Należy w tym miejscu wskazać, że w literaturze przedmiotu dokonuje się klasyfikacji świadczeń wymienionych przez ustawodawcę w art. 36 u.p.s. Typologia ta została sporządzona z uwzględnieniem różnych kryteriów oraz przy zastosowaniu różnorodnych perspektyw badawczych³⁴. Najczęściej stosowane w pomocy społecznej są kryteria miejsca realizacji świadczenia, pozycji prawnej jednostki, natury udzielanego wsparcia oraz możliwości udzielenia pomocy przez organy administracji publicznej³⁵. Z punktu widzenia osób starszych za najważniejsze świadczenia niepieniężne uznaje się usługi opiekuńcze oferowane w miejscu zamieszkania seniora oraz pobyt i usługi w domach opieki społecznej. Warto w tym miejscu podkreślić, że niektóre instytucjonalne formy opieki społecznej są finansowane przez Narodowy Fundusz Zdrowia i podlegają ministrowi zdrowia³⁶.

3.2. Pomoc środowiskowa

Zanim zostanie zastosowana pomoc środowiskowa wobec osoby starszej, powinna zostać przeprowadzona diagnoza jej sytuacji osobistej, rodzinnej i dochodowo-majątkowej. Jak wynika z treści art. 107 u.p.s., diagnoza ta polega na przeprowadzeniu wywiadu środowiskowego przez pracownika socjalnego. Celem wywiadu jest ustalenie potrzeb osoby starszej oraz możliwości ich zaspokojenia przez najbliższe otoczenie jednostki. Wywiad ten jest również przeprowadzany z członkami jej rodziny. Jak wspomniano wyżej przy opisie zasady subsydiarności, jeżeli rodzina nie

³⁴ D. Cendrowicz, *Sytuacja administracyjna...*, op. cit., s. 81.

³⁵ K. Stopka, *Zasada subsydiarności w prawie pomocy społecznej*, Warszawa 2009, s. 152. Zob. również I. Sierpowska, *Prawo pomocy społecznej*, Warszawa 2011, s. 124-146; G. Szpor, *Ubezpieczenia w systemie zabezpieczenia społecznego*, [w:] G. Szpor (red.), *System zabezpieczeń społecznych. Zagadnienia podstawowe*, Warszawa 2013, s. 163.

³⁶ V. Timonen, *Ageing Societies. A Comparative Introduction*, Londyn 2008, s. 109.

jest w stanie zapewnić pomocy w zakresie zaspokojenia potrzeb osoby starszej, to pomoc ta udzielana jest przez lokalny ośrodek pomocy społecznej³⁷.

Z punktu widzenia prowadzonych rozważań na szczególną uwagę zasługuje art. 15o ust. 1 ustawy o szczególnych rozwiązaniach związanych z zapobieganiem, przeciwdziałaniem i zwalczaniem COVID-19, innych chorób zakaźnych oraz wywołanych nimi sytuacji kryzysowych³⁸. W świetle tego przepisu w czasie pandemii, ilekroć zgodnie z u.p.s. wymagane było przeprowadzenie rodzinnego wywiadu środowiskowego lub jego aktualizacji, w szczególności z osobą, która została poddana kwarantannie w związku z podejrzeniem zakażenia lub choroby zakaźnej, lub jej rodziną, ustalenie sytuacji środowiskowej danej jednostki może nastąpić na podstawie:

- rozmowy telefonicznej z pracownikiem socjalnym oraz
 - dokumentów lub oświadczenia, o których mowa w art. 107 ust. 5b u.p.s., a także ich kopii, w tym elektronicznych, uzyskanych od osoby lub rodziny ubiegającej się o pomoc lub
 - informacji udostępnionych przez podmioty, o których mowa w art. 105 u.p.s.
- Takie rozwiązania mogą stanowić barierę dla osób starszych, wykluczonych cyfrowo, bezdomnych, nieporadnych życiowo czy też okazujących brak zaufania do usług e-administracji³⁹. Przyczyny te upowszechniają negatywny stereotyp beneficjenta, który nie potrafi posługiwać się komputerem, a tym bardziej nie potrafi złożyć wniosku za pośrednictwem przeznaczonych do tego aplikacji rządowych, np. emp@tia.

Pomoc środowiskowa występuje w dwóch formach. Pierwsza z nich obejmuje wsparcie świadczeniobiorcy w zakresie codziennej egzystencji za pomocą świadczeń opiekuńczych realizowanych w miejscu zamieszkania osoby starszej. Druga forma obejmuje specjalistyczne poradnictwo oraz pracę socjalną⁴⁰.

Czynności z zakresu pomocy usługowej dzielą się na dwie główne kategorie: zwykłe usługi opiekuńcze oraz specjalistyczne usługi opiekuńcze. Do pierwszej kategorii zalicza się⁴¹:

- 1) pomoc w zaspokajaniu codziennych potrzeb życiowych
- 2) pomoc przy zabiegach pielęgnacyjnych i medycznych (podawanie leków, smarowanie, okłady)

³⁷ Zob. rozporządzenie Ministra Rodziny i Polityki Społecznej z dnia 8 kwietnia 2021 r. w sprawie rodzinnego wywiadu środowiskowego (Dz.U., poz. 893).

³⁸ Ustawa z dnia 2 marca 2020 r. o szczególnych rozwiązaniach związanych z zapobieganiem, przeciwdziałaniem i zwalczaniem COVID-19, innych chorób zakaźnych oraz wywołanych nimi sytuacji kryzysowych (Dz.U. z 2021 r., poz. 2095 z późn. zm.).

³⁹ D. Cendrowicz, *Rozwój e-kompetencji w administracji publicznej na przykładzie pomocy społecznej*, [w:] R. Kusiak-Winter, J. Korczak (red.), *Ewolucja elektronicznej administracji publicznej*, Wrocław 2021, s. 82-83.

⁴⁰ Praktyczna instrukcja utworzenia i prowadzenia dziennego domu pobytu z uwzględnieniem miejsca opieki łączonej, s. 13, <https://pte.bydgoszcz.pl/wp-content/uploads/2018/12/utworzenie-domu-dziennego-pobytu.pdf> [dostęp: 05.02.2022].

⁴¹ P. Ziółkowski, *Szkice z pedagogiki senioralnej*, Bydgoszcz 2016, s. 189.

- 3) opieka higieniczna
- 4) utrzymanie podopiecznego w dobrej kondycji psychofizycznej, np. organizowanie spacerów
- 5) podtrzymanie kontaktów ze środowiskiem.

Przez specjalistyczne usługi opiekuńcze rozumie się natomiast usługi dostosowywane do szczególnych potrzeb wynikających z rodzaju schorzenia lub niepełnosprawności. Są one świadczone przez osoby mające specjalistyczne przygotowanie w tym zakresie⁴².

Usługi poradnictwa specjalistycznego oraz pracy socjalnej mają na celu udzielanie wsparcia jednostkom potrzebującym go w ramach poradnictwa psychologicznego, prawnego oraz rodzinnego. Z perspektywy osób starszych najistotniejszym zadaniem poradnictwa specjalistycznego jest informowanie tych osób o obowiązujących przepisach prawnych, a w szczególności o przysługujących im świadczeniach z zakresu pomocy społecznej⁴³.

Opieka instytucjonalna nad osobami starszymi opiera się na systemie pomocy społecznej oraz systemie opieki zdrowotnej⁴⁴. Brak jednoznacznych kryteriów przyjmowania osób do poszczególnych typów instytucji oferujących pomoc długookresową sprawia, że odgrywają one często wobec siebie rolę zamienną⁴⁵.

3.3. Domy pomocy społecznej

Domy pomocy społecznej to jednostki zajmujące się świadczeniem usług opiekuńczych dla osób wymagających całodobowej opieki z powodu wieku, choroby lub niepełnosprawności. Przeważnie usługi te są świadczone osobom niebędącym w stanie samodzielnie funkcjonować⁴⁶. Dom pomocy społecznej⁴⁷, jak stanowi art. 55 u.p.s., świadczy usługi bytowe, opiekuńcze, wspomagające i edukacyjne

⁴² <https://www.gov.pl/web/rodzina/uslugi-opiekuncze-i-specjalistyczne-uslugi-opiekuncze> [dostęp: 05.02.2022].

⁴³ P. Ziółkowski, *Szkice...*, op. cit., s. 185.

⁴⁴ A. Malarewicz-Jakubów, *Wsparcie prawne osób starszych*, op. cit., s. 69.

⁴⁵ A. Kozierkiewicz, K. Szczerbińska, *Opieka długoterminowa w Polsce: ocena stanu obecnego oraz rozwiązania na przyszłość*, Poznań 2007, s. 23.

⁴⁶ J. Szumlicz, *Pomoc społeczna w badaniach empirycznych*, Warszawa 1989, s. 23.

⁴⁷ Domy pomocy społecznej wywodzą się z dawnych szpitali, które pełniły funkcję przytułków oraz zamkniętych domów opieki. Najwięcej zmian w strukturze domów pomocy społecznej w Polsce zaszło po II wojnie światowej. Początkowo istniał jeden rodzaj tych ośrodków. W literaturze pojęcia tj. domy starców, przytułki oraz domy opieki społecznej uważano za tożsame z domami opieki. Dopiero u.p.s. zastrzegła nazwę „domy pomocy społecznej” dla stacjonarnych instytucji opiekuńczych mających zezwolenie na prowadzenie działalności od właściwego wojewody. Od tego momentu dawnych pensjonariuszy domów opieki nazwano mieszkańcami. Zob. E. Leś, *Zarys historii dobroczynności i filantropii w Polsce*, Warszawa 2001, s. 38; A. Leszczyńska-Rejchert, *Człowiek starszy i jego wspomaganie – w stronę pedagogiki starości*, Olsztyn 2000, s. 158.

na poziomie obowiązującego standardu, w zakresie i formach wynikających z indywidualnych potrzeb przebywających w nim osób. Ponadto domy pomocy społecznej w zakresie i poziomie świadczonych usług uwzględniają w szczególności wolność, intymność, godność i poczucie bezpieczeństwa mieszkańców oraz stopień ich fizycznej i psychicznej sprawności. Dodatkowo, mogą świadczyć usługi opiekuńcze i specjalistyczne usługi opiekuńcze dla osób niemieszkających w nich. Nie należy bagatelizować również wszelkiego rodzaju przemocy oraz zaniedbań wobec osób starszych w miejscu zamieszkania lub w placówkach opiekuńczych, które w nich występują m.in. z braku efektywnych mechanizmów zgłaszania nadużyć, zwłaszcza w odniesieniu do ludzi starszych, potrzebujących wsparcia w życiu codziennym⁴⁸.

W ustawie o pomocy społecznej, w treści art. 56, wyróżnia się siedem typów domów pomocy społecznej – w zależności od tego, dla kogo są przeznaczone. Wyróżnione grupy to:

- 1) osoby w podeszłym wieku
- 2) osoby przewlekle somatycznie chore
- 3) osoby przewlekle psychicznie chore
- 4) dorośli niepełnosprawni intelektualnie
- 5) dzieci i młodzieży niepełnosprawna intelektualnie
- 6) osoby niepełnosprawne fizycznie
- 7) osoby uzależnionych od alkoholu.

Ustawodawca dopuszcza łączenie poszczególnych typów domów pomocy społecznej. Należy w tym miejscu zwrócić uwagę na placówki zapewniające całodobową opiekę osobom w podeszłym wieku. Ich funkcjonowanie wpisuje się w zagadnienie prywatyzacji zadań publicznych⁴⁹. Zakres usług świadczonych przez te placówki jest podobny do tych świadczonych przez domy pomocy społecznej, przy czym placówki całodobowej opieki są prowadzone w ramach działalności gospodarczej⁵⁰. Placówki te mogą ze sobą współpracować. Ustawodawca przewidział również przypadek braku wystarczającej liczby miejsc w domach pomocy społecznej lub braku możliwości prowadzenia domu pomocy społecznej. W takiej sytuacji, zgodnie z art. 52 ust. 2b u.p.s., gmina może zawrzeć umowę z osobą fizyczną lub organizacją pożytku publicznego prowadzącą taki ośrodek na terenie sąsiadującym z tą gminą i skierować do niej osobę oczekującą na miejsce w domu pomocy społecznej. Jeżeli natomiast osoba zostanie umieszczona w DPS prowadzonym nie na zlecenie organu j.s.t., to nie stosuje się art. 59-64b u.p.s., które stanowią o opłatach za pobyt w DPS, bowiem umieszczenie tych osób odbywa się na podstawie umów cywilnopraw-

⁴⁸ Raport Komisji Ekspertów ds. osób starszych na podsumowanie VII kadencji RPO, *Sytuacja osób starszych w Polsce – wyzwania i rekomendacje*, Warszawa 2020, s. 17.

⁴⁹ I. Sierpowska, *Komentarz do art. 67*, [w:] I. Sierpowska, *Ustawa o pomocy społecznej. Komentarz*, Warszawa 2021, Lex/el.

⁵⁰ Zob. rozdział 3 u.p.s.

nych o świadczeniu usług opiekuńczych⁵¹. Wyróżnia się również formę pomocy semiinstytucjonalnej. Jest ona świadczona w ramach systemu pomocy społecznej. Rozumie się przez nią opiekę zapewnianą seniorom w dziennych domach pomocy społecznej, w których osoba starsza przebywa przez kilka godzin w ciągu dnia⁵².

3.4. Rola jednostek samorządu terytorialnego w sferze polityki społecznej wobec osób starszych

Istotną rolę w polityce społecznej wobec starzejącego się społeczeństwa odgrywają zwłaszcza jednostki samorządu terytorialnego. Ustawodawca w treści art. 16 u.p.s. zobligował j.s.t. oraz organy administracji rządowej – w granicach określonych w stosownych ustawach – do realizacji zadań z zakresu pomocy społecznej. Warto podkreślić, że na gminach oraz powiatach ciąży obowiązek wykonywania zadań pomocy społecznej, co wynika z braku możliwości odmówienia pomocy osobie potrzebującej. Podobnie nie mogą odmówić pomocy podmioty, którym zostały zlecone zadania przez j.s.t.

Gmina, powiat oraz województwo samorządowe przygotowują ocenę zasobów pomocy społecznej na podstawie dokonanej analizy lokalnej sytuacji społecznej i demograficznej. Ocena zasobów, o której mowa w treści art. 16a ust. 1 u.p.s., obejmuje w pierwszej kolejności infrastrukturę, w której j.s.t. oraz inne jednostki będą się mieścić i realizować zadania publiczne. Kolejnym elementem ocenianych zasobów są kadry, stanowione m.in. przez pracowników socjalnych. Dokonując analizy kadr, należy zwrócić uwagę na rozwój kompetencji oraz doszkalać członków kadr poprzez wszelkiego rodzaju kursy czy szkolenia. Po dokonanych analizach organy wykonawcze jednostek samorządowych przedstawiają do dnia 30 kwietnia każdego roku odpowiednio radzie gminy, radzie powiatu, a do dnia 30 czerwca sejmikowi województwa właściwej jednostki sporządzoną ocenę.

Kolejnym obowiązkiem – nałożonym na jednostki samorządu terytorialnego mocą ustawy o zmianie ustawy o pomocy społecznej oraz ustawy o świadczeniach opieki zdrowotnej finansowanych z środków publicznych⁵³ – jest opracowanie przez gminy i powiaty strategii rozwiązywania problemów społecznych, a przez samorząd województwa – strategii w zakresie polityki społecznej, jak wynika z treści art. 16b ust. 1 u.p.s. Warto podkreślić, że proces realizacji strategii jest rozłożony w czasie. Należy zatem uznać, że jako wieloletni dokument programowy powinna ona być

⁵¹ Szerzej D. Cendrowicz, *Prywatyzacja form wykonywania zadań publicznych w sferze pomocy społecznej: uwagi na tle funkcjonowania niepublicznych domów pomocy społecznej*, [w:] J. Blicharz, R. Raszewska-Skałeczka (red.), *Efektywność ekonomiczna jako cel prywatyzacji zadań z zakresu administracji świadczącej: studium prawno-administracyjne*, Wrocław 2020, s. 89.

⁵² A. Malarewicz-Jakubów, *Wsparcie prawne osób starszych*, op. cit., s. 70.

⁵³ Dz.U. Nr 81, poz. 440.

apolityczna i zharmonizowana z pozostałymi dokumentami strategicznymi⁵⁴. Dodatkowo w doktrynie wskazuje się na potrzebę uwzględniania przeobrażeń zachodzących w systemie pomocy społecznej⁵⁵. Do elementów, które powinny znaleźć się w treści omawianych strategii, należą:

- 1) diagnoza sytuacji społecznej
- 2) prognoza zmian w zakresie objętym strategią
- 3) określenie
 - a) celów strategicznych projektowanych zmian
 - b) kierunków niezbędnych działań
 - c) sposobu realizacji strategii oraz jej ram finansowych
 - d) wskaźników realizacji zadań.

Ustawodawca w treści art. 17-21 u.p.s. zawarł katalogi zadań realizowanych przez jednostki samorządu terytorialnego. Zostały one podzielone na zadania własne oraz zadania zlecone z zakresu administracji rządowej⁵⁶. Do zadań własnych gminy z zakresu pomocy społecznej wobec osób starszych należy zaliczyć m.in.:

- 1) sporządzanie oceny zasobów pomocy społecznej opartej na analizie lokalnej sytuacji społecznej i demograficznej
- 2) udzielanie schronienia, zapewnienie posiłku oraz niezbędnego ubrania osobom tego pozbawionym
- 3) przyznawanie i wypłacanie zasiłków okresowych, celowych oraz na pokrycie wydatków powstałych w wyniku zdarzenia losowego, jak i na pokrycie wydatków na świadczenia zdrowotne osobom niemającym dochodu i możliwości uzyskania świadczeń na podstawie przepisów o świadczeniach opieki zdrowotnej finansowanych ze środków publicznych⁵⁷
- 4) organizowanie i świadczenie usług opiekuńczych, w tym specjalistycznych, w miejscu zamieszkania
- 5) prowadzenie i zapewnienie miejsc w mieszkaniach chronionych
- 6) kierowanie do domu pomocy społecznej i ponoszenie odpłatności za pobyt mieszkańca gminy w tym domu.

Oprócz wyżej wskazanych zadań gmina sprzyja solidarności międzypokoleniowej oraz tworzy warunki do pobudzania aktywności obywatelskiej osób starszych

⁵⁴ I. Sierpowska, *Komentarz do art. 67*, [w:] I. Sierpowska, *Ustawa o pomocy społecznej. Komentarz*. Warszawa, Lex/el.

⁵⁵ Zob. R. Majer, *Monitorowanie strategii rozwiązywania problemów społecznych jako wstęp do ewaluacji polityki społecznej*, [w:] J. Szymanowska (red.), *Ewaluacja w pracy socjalnej. Badania, kształcenie, praktyka*, Kraków 2012, s. 331.

⁵⁶ Poprzez zadania własne należy rozumieć wszystkie sprawy wspólnoty terenowej, które nie zostały *ex lege* powierzone innym podmiotom. Natomiast poprzez zadania zlecone należy rozumieć zadania należące do administracji rządowej, ale z uwagi na to, że na terenie gminy i powiatu nie działają organy administracji rządowej, są one wykonywane przez organy samorządu terytorialnego. Zob. B. Dolnicki, *Samorząd terytorialny*, Warszawa 2019, s. 373-389.

⁵⁷ Dz.U. z 2021 r., poz. 1285 z późn. zm.

w społeczności lokalnej⁵⁸, co wynika z art. 5c ustawy o samorządzie gminnym⁵⁹. Fundamentalnymi narzędziami solidarności międzypokoleniowej, jak wskazuje B. Szatur-Jaworska, są: polityka wobec starzenia się ludności, polityka wobec ludzi starych oraz polityka wobec starości⁶⁰. Szczególną uwagę należy również zwrócić na treść art. 29 ustawy o pomocy obywatelom Ukrainy⁶¹. W świetle tego przepisu obywatelowi Ukrainy przebywającemu na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej, którego pobyt na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej jest uznawany za legalny na podstawie art. 2 ust. 1⁶² i który został wpisany do rejestru PESEL, mogą być przyznawane świadczenia pieniężne na zasadach i w trybie u.p.s. Podkreślenia wymaga jednak to, że obywatele Ukrainy, o których mowa wyżej, nie mogą wnioskować o udzielenie pomocy w trybie art. 92 u.p.s., bowiem, jak wynika z uzasadnienia u.p.o.u., ustawa ta ma na celu stworzenie szczególnej regulacji prawnej zapewniającej doraźną podstawę prawną do legalnego pobytu obywateli Ukrainy, którzy w wyniku działań wojennych zostali zmuszeni do opuszczenia swojego kraju pochodzenia i wjechali, legitymując się stosownymi uprawnieniami wjazdowymi, na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej⁶³. Wśród tych osób znajdują się również osoby starsze, które na skutek zaistniałej sytuacji bezspornie wymagają udzielenia im pomocy społecznej.

Ustawodawca powierzył również powiatom kilka zadań własnych z zakresu pomocy społecznej. Zalicza się do nich chociażby:

- 1) opracowanie i realizacja powiatowej strategii rozwiązywania problemów społecznych
- 2) prowadzenie specjalistycznego poradnictwa
- 3) pomoc w integracji ze środowiskiem osób mających trudności w przystosowaniu się do życia
- 4) prowadzenie i rozwój infrastruktury domów pomocy społecznej o zasięgu ponadgminnym oraz umieszczanie w nich skierowanych osób
- 5) prowadzenie mieszkań chronionych dla osób z terenu więcej niż jednej gminy oraz powiatowych ośrodków wsparcia
- 6) udzielanie informacji o prawach i uprawnieniach

⁵⁸ R. Mędrzycki, *Zasada solidarności społecznej w prawie samorządu terytorialnego*, Warszawa 2021, Lex/el. Zob. również R. Mędrzycki, *Samorząd terytorialny wobec zjawiska długowieczności*, „Samorząd Terytorialny” 2021, nr 3, s. 20-30.

⁵⁹ Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (t.j. Dz.U. z 2022 r., poz. 559).

⁶⁰ B. Szatur-Jaworska, *Zasady polityk publicznych w starzejących się społeczeństwach*, [w:] *Rekomendacje RPO: Strategie działania w starzejącym się społeczeństwie*, Warszawa 2012, s. 9-10.

⁶¹ Ustawa z dnia 12 marca 2022 r. o pomocy obywatelom Ukrainy w związku z konfliktem zbrojnym na terytorium tego państwa (Dz.U., poz. 583 z późn. zm.), dalej: u.p.o.u.

⁶² Jeżeli obywatel Ukrainy, o którym mowa w art. 1 ust. 1, przybył legalnie na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej w okresie od dnia 24 lutego 2022 r. do dnia określonego w przepisach na podstawie ust. 4 i deklaruje zamiar pozostania na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej, jego pobyt uznaje się za legalny w okresie 18 miesięcy od dnia 24 lutego.

⁶³ B. Matysik, *Czy PCPR może wypłacać uchodźcom z Ukrainy świadczenia na podstawie art. 92 ustawy o pomocy społecznej?*, <https://sip.lex.pl/#/question-and-answer/622687474> [dostęp: 05.03.2022].

7) podejmowanie działań wynikających z rozeznaczonych potrzeb

8) sporządzanie oceny w zakresie pomocy społecznej na podstawie analizy lokalnej sytuacji społecznej i demograficznej.

Natomiast jednym z zadań zleconych w ramach pomocy społecznej z zakresu administracji rządowej świadczonych przez powiat jest realizacja zadań wynikających z rządowych programów pomocy społecznej, mających na celu ochronę poziomu życia osób, rodzin i grup społecznych oraz rozwój specjalistycznego wsparcia. Finałnie samorząd województwa realizuje zadania z zakresu pomocy społecznej, tj.:

1) opracowanie, aktualizowanie i realizacja strategii wojewódzkiej w zakresie polityki społecznej będącej integralną częścią strategii rozwoju województwa, obejmującej przede wszystkim programy przeciwdziałania wykluczeniu społecznemu i pomocy społecznej

2) rozpoznawanie przyczyn ubóstwa oraz opracowywanie regionalnych programów pomocy społecznej wspierających samorządy lokalne w działaniach na rzecz jego ograniczania

3) diagnozowanie i monitorowanie wybranych problemów społecznych w regionie

4) organizowanie i prowadzenie regionalnych jednostek organizacyjnych pomocy społecznej

5) sporządzanie oceny zasobów pomocy społecznej na podstawie ocen sporządzonych przez gminy i powiaty z obszaru województwa

6) utworzenie i utrzymanie regionalnego ośrodka polityki społecznej.

Konkluzje

Jak wynika z przeprowadzonej analizy, osoby starsze są podmiotami wielu świadczeń udzielanych przez administrację publiczną. Pojęcie osoby starszej pojawia się w prawie krajowym i dokumentach organizacji międzynarodowych. Często jest ono utożsamiane z osobą, która osiągnęła wiek emerytalny. Oprócz tego osoba taka w nagłej sytuacji życiowej powinna móc liczyć na wsparcie ze strony administracji publicznej. Tego rodzaju pomoc jest zapewniana poprzez realizację zadań publicznych z zakresu polityki społecznej wobec osób starszych. Warto nadmienić, iż w świadczeniu różnorodnych form pomocy na rzecz starzejącego się społeczeństwa biorą również udział podmioty trzeciego sektora. Oprócz pomocy ze strony państwa, osoby starsze mogą uzyskać pomoc ze strony swoich najbliższych.

Starzejące się społeczeństwo to obecnie jedno z największych wyzwań stojących przed polityką społeczną w kolejnych latach. Wynika to chociażby z prognoz wskazujących, iż do 2035 roku dynamika wzrostu w tej grupie społecznej będzie znacznie wyższa. To ona będzie koncentrowała największą uwagę, także z przyczyn

politycznych. Ograniczone środki przekazywane na realizację polityki społecznej powodują, iż pomoc udzielana osobom starszym przez administrację publiczną nie pozwala na zaspokojenie potrzeb tychże osób w sposób je satysfakcjonujący. Ustawodawca określa konkretne zadania publiczne, jakie administracja powinna realizować na rzecz osób starszych. Z przeprowadzonej analizy przepisów wynika, że podmiotami odpowiedzialnymi za ich wykonanie są głównie gminy i powiaty, a także, że są to przede wszystkim zadania z systemu pomocy społecznej udzielane zgodnie z założeniami zasady subsydiarności. Na koniec należy wskazać, że polityka społeczna wobec osób starszych jest tylko częściowo zsynchronizowana z konkretnymi potrzebami starszego pokolenia w sferze usług pielęgnacyjnych i socjalnych. Należy jednak zwrócić uwagę, że poszczególne państwa, jak również Unia Europejska przywiązują coraz większą uwagę do kwestii polityki społecznej wobec starzejącego się społeczeństwa. Dużą rolę w tym zakresie odgrywają instrumenty lokalnej polityki społecznej. Oznacza to, że dostrzega się istniejącą realną potrzebę formułowania strategii i programów pomocowych dla seniorów. Podejmowane w tym zakresie działania są jednak niewystarczające wobec problemów, z którymi przychodzi się mierzyć osobom starszym. Administracja publiczna staje ponadto przed wciąż nowymi wyzwaniem związanyymi z udzielaniem pomocy osobom starszym, jak epidemia COVID-19, a w ostatnim czasie agresja Federacji Rosyjskiej na Ukrainę.

BIBLIOGRAFIA

- Białobrzeska, P. (2013). *Przemoc wobec osób starszych – skala zjawiska*, [w:] A. Baranowska, E. Kościńska, K.M. Wasilewska-Ostrowska (red.), *Społeczny wymiar życia i aktywności osób starszych*. Toruń: 137-152.
- Błądowski, P. (1998). *Samodzielność osób starszych jako zadanie polityki społecznej*. „Gerontologia Polska” 6: 49-54.
- Błądowski, P. (2002). *Lokalna polityka społeczna ludzi starszych*. Warszawa.
- Cendrowicz, D. (2017). *Sytuacja administracyjnoprawna adresata świadczeń z zakresu pomocy społecznej*. Wrocław.
- Cendrowicz, D. (2020). *Prywatyzacja form wykonywania zadań publicznych w sferze pomocy społecznej: uwagi na tle funkcjonowania niepublicznych domów pomocy społecznej*, [w:] J. Blicharz, R. Raszevska-Skałeczka (red.), *Efektywność ekonomiczna jako cel prywatyzacji zadań z zakresu administracji świadczącej: studium prawno-administracyjne*. Wrocław: 73-92.
- Cendrowicz, D. (2021). *Rozwój e-kompetencji w administracji publicznej na przykładzie pomocy społecznej*, [w:] R. Kusiak-Winter, J. Korczak (red.), *Ewolucja elektronicznej administracji publicznej*. Wrocław: 73-86.
- Cunningham, S. (2010). *Demograficzna „bomba zegarowa” czy „apokaliptyczna demografia”? Wielka debata o przyszłości emerytur*, [w:] M. Lavalette, A. Pratt (red.), *Polityka społeczna. Teorie, pojęcia, problemy*. Warszawa: 276-303.
- Dolnicki, B. (2019). *Samorząd terytorialny*. Warszawa: 373-389.
- Frąckiewicz, L. (1985). *Karta praw człowieka starego*. Warszawa.

- Kozierekiewicz, A., Szczerbińska, K. (2007). *Opieka długoterminowa w Polsce: ocena stanu obecnego oraz rozwiązania na przyszłość*. Poznań.
- Kramkowska, E. (2016). *Człowiek stary jako ofiara przemocy w rodzinie*. Gdańsk.
- Leszczyńska-Rejchert, A. (2000). *Człowiek starszy i jego wspomaganie – w stronę pedagogiki starości*. Olsztyn.
- Leś, E. (2001). *Zarys historii dobroczynności i filantropii w Polsce*. Warszawa.
- Levinson, D.J. (1986). *A Conception of Adult Development*. „American Psychologist” 1: 3-13.
- Maćkiewicz, J. (2015). *Osoby starsze jako ofiary przemocy domowej. Ujęcie wiktymologiczne*. Kraków.
- Majer, R. (2012). *Monitorowanie strategii rozwiązywania problemów społecznych jako wstęp do ewaluacji polityki społecznej*, [w:] J. Szymanowska (red.), *Ewaluacja w pracy socjalnej. Badania, kształcenie, praktyka*, Kraków: 325-344.
- Małarewicz-Jakubów, A. (2017). *Wsparcie prawne osób starszych*. Warszawa: Lex/el.
- Matysik, B. (2022). *Czy PCPR może wypłacać uchodźcom z Ukrainy świadczenia na podstawie art. 92 ustawy o pomocy społecznej?*, <https://sip.lex.pl/#/question-and-answer/622687474> [dostęp: 05.03.2022].
- Mędrzycki, R. (2021). *Samorząd terytorialny wobec zjawiska długowieczności*. „Samorząd Terytorialny” 3: 20-30.
- Mędrzycki, R. (2021). *Zasada solidarności społecznej w prawie samorządu terytorialnego*. Warszawa: Lex/el.
- Nitecki, S. (2014). *Rodzaje świadczeń przysługujących osobom starszym w systemie pomocy społecznej*, [w:] A. Wilk, M. Gołowkin-Hudała (red.), *Prawne aspekty starości*. Warszawa: 11-25.
- Podgórska-Rykała, J. (2018). *Rola samorządów w kreowaniu i wdrażaniu polityki senioralnej – przykład miasta Sosnowca*. „Samorząd Terytorialny” 1-2: 139-149.
- Rozporządzenie Ministra Rodziny i Polityki Społecznej z dnia 8 kwietnia 2021 r. w sprawie rodzinnego wywiadu środowiskowego, Dz.U., poz. 893.
- Rysz-Kowalczyk, B. (2002). *Leksykon polityki społecznej*. Warszawa: 139-140.
- Sierpowska, I. (2011). *Prawo pomocy społecznej*. Warszawa: 124-146.
- Sierpowska, I. (2021). *Komentarz do art. 67*, [w:] I. Sierpowska, *Ustawa o pomocy społecznej. Komentarz*. Warszawa: Lex/el.
- Studen, S. (2011). *Psychologia starzenia się i starości*. Warszawa.
- Stopka, K. (2009). *Zasada subsydiarności w prawie pomocy społecznej*. Warszawa.
- Szatur-Jaworska, B. (1991). *Społeczna kwestia ludzi starszych*, [w:] B. Rysz-Kowalczyk (red.), *Społeczne kwestie starości*. Warszawa: 7-31.
- Szatur-Jaworska, B. (2000). *Ludzie starzy i starość w polityce społecznej*. Warszawa.
- Szatur-Jaworska, B. (2012). *Zasady polityk publicznych w starzejącym się społeczeństwie*, [w:] *Rekomendacje RPO: Strategie działania w starzejącym się społeczeństwie*. Warszawa: 9-16.
- Szpor, G. (2013). *Ubezpieczenia w systemie zabezpieczenia społecznego*, [w:] G. Szpor (red.), *System zabezpieczeń społecznych. Zagadnienia podstawowe*. Warszawa.
- Szumlicz, J. (1989). *Pomoc społeczna w badaniach empirycznych*. Warszawa.
- Szweda-Lewandowska, Z. (2011). *Polityka społeczna wobec starości i osób starszych*, [w:] P. Szukalski, Z. Szweda-Lewandowska (red.), *Elementy gerontologii społecznej. Skrypt dla studentów Podyplomowego Studium Gerontologii Społecznej UŁ. Łódź*.
- Timonen, V. (2008). *Ageing Societies. A Comparative Introduction*. Londyn.
- Tymowski, A. (1987). *Polityka starości*. „Człowiek i Światopogląd” 9: 28-36.
- Ziółkowski, P. (2016). *Szkice z pedagogiki senioralnej*. Bydgoszcz: 155-196.